

REALIZACJA FUNKCJI PERSWAZYJNEJ W *PALMIE PANIEŃSKIEJ* BENEDYKTYNA BASILIA GRADIEGO W PRZEKŁADZIE JEZUITY SZYMONA WYSOCKIEGO

KATARZYNA KACZOR-SCHEITLER

Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
Department of Philology, University of Łódź
kaczkat@op.pl

Na temat znaczenia perswazji jako istoty i celu retoryki wypowiedział się Arystoteles w *Ars rhetorica*, pisząc, że jest to umiejętność „metodycznego odkrywania tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonywające”¹. Święty Augustyn z kolei w *De doctrina Chistiana*, swoistym podręczniku retoryki chrześcijańskiej, mówił o perswazji jako o namowie do czynu – *ad agendum*. Stwierdził on, że akt perswazji zachodzi wówczas, gdy poddany działaniu wymowy człowiek:

lęka się tego, czym mu grozisz – kiedy znienawidzi tego, co napiętnujesz – kiedy pokocha to, co obiecujesz – kiedy zacznie opłakiwać to, nad czym wymownie ubolewasz – kiedy odczuwać zacznie radość w tym, co odmalujesz mu jako przedmiot radości [...]. Efekty powyższe [...] mają jeden cel: wzruszyć umysł słuchaczy nie po to, aby wiedzieli, co mają czynić, lecz żeby spełniali to, o czym już wiedzą, że powinni to spełnić².

Perswazję jednak odnieść należy raczej do postawy niż do czynu, gdyż wiąże się ona z wolną wolą człowieka i zakłada możliwość wyboru³. Ważną

¹ Arystoteles, *Retoryka*, [w:] idem, *Retoryka. Poetyka*, tłum., wstęp i komentarz H. Podbielski, Warszawa 1988, s. 66 (1355b, 25).

² Św. Augustyn, *De doctrina christiana. O nauce chrześcijańskiej. Tekst łacińsko-polski*, tłum., wstęp i komentarz J. Sulowski, Warszawa 1989, s. 211-213 (ks. IV, XII, 27).

³ K. Burke, *Tradycyjne zasady retoryki*, tłum. K. Biskupski, [w:] *Retoryka. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*, red. M. Skwara, Gdańsk 2008, s. 36-37.

rolę odgrywa zatem sposób kierowania argumentów do odbiorców, umożliwiającą najskuteczniejsze przekonanie ich do określonych racji. Retoryka usiłuje bowiem kształtować postawy. O jej niesłabnącej sile świadczą publikacje poświęcone teorii retorycznej⁴, a także prace omawiające to zagadnienie w literaturze⁵.

1.

Związki z kulturą retoryczną siedemnastowiecznego społeczeństwa zaobserwować można w *Palmy panińskiej* benedyktyna Basilia Gradiego w przekładzie jezuita Szymona Wysockiego⁶. Przywołany druk ukształtowany zostały pod wpływem tradycji biblijnej i patrystycznej. Uformowano go

⁴ Spośród licznych opracowań dotyczących teorii retorycznej zob. m.in.: E. Ulčínaitė, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław 1984; J.Z. Lichański, *Retoryka: od średniowiecza do baroku: teoria i praktyka*, Warszawa 1992; idem, *Retoryka w Polsce: studia o historii, nauczaniu i teorii w czasach I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2003; H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum., oprac. i wstęp A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002; M.K. z Chalca Chalecki, *Kompendium retoryczne*, wstęp i oprac. J. Nowaszczuk i M. Skwara, tłum. J. Nowaszczuk, Szczecin 2009 (pominięto artykuły z czasopism i wydań zbiorowych).

⁵ Zob. C. Suárez, *De Arte Rhetorica Libri Tres: Ex Aristotele, Cicerone, & Quintiliano praecipue de prompti*, Praegae 1695; J. Knape, *Persuasion*, [w:] *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, t. 6, Tübingen 2003, kol. 874-907. Z kręgu piśmiennictwa staropolskiego zob. m.in.: D. Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław 1992; M. Korolko, *Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin 1993, s. 41-71; M. Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych*, Szczecin 1999; K. Płachcińska, *Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556-1564*, Łódź 2004; M. Barłowska, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII-XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice 2010.

⁶ Relacje między oryginałem a przekładem zaprezentowałam w artykule: *Ideał doskonałości zakonnej na podstawie „Palmy panińskiej” benedyktyna Basilia Gradiego w przekładzie jezuita Szymona Wysockiego*, [w:] „*Studia Monastica Recentioris Aevi*”, t. 1 (złożono do druku).

w oparciu o tworzywo inwencyjne oraz elokucyjne, a także tradycję retoryczną — tworzywo kompozycyjno-elokucyjne kładące nacisk na perswazję.

Basilio Gradi OSB⁷ (zm. 1585), włoski (a może dalmacki, prawdopodobnie urodzony w Dubrowniku) benedyktyn i biskup w dalmackim Ston (wł. Stagno), był autorem *Trattato della verginita e dello stato verginale* (Rzym 1584). Szymon Wysocki (ok. 1546–1622), polski jezuita, kaznodzieja, spowiednik królowej Katarzyny Jagiellonki i wychowawca królewicza Zygmunta III Wazy w Szwecji⁸, tłumacz około trzydziestu ksiązek religijnych⁹, dokonał przekładu na język polski dzieła Basilia Gradiego. Tłumaczenie Wysockiego – *Palma panieńska albo rozprawa o stanie dziewiczym wielce służąca tak pannom, które pragną podobać się oblubienicowi niebieskiemu, jako i wszystkim tym, którzy chcą żyć w czystości i wesela duchownego na służbie Bożej ustawicznie zażywać* – wydane zostało w Kaliszu w drukarni Wojciecha Gedeliusza w 1607 roku.

Palme panieńską Szymona Wysockiego, czyli polską wersję *Trattato della verginita* Basilia Gradiego, uznać należy za wierny przekład, do którego polski jezuita wprowadził drobne redakcyjne modyfikacje. *Palma panieńska* składa się z czterdziestu siedmiu rozdziałów oraz – identycznie jak *Trattato della verginita* Basilia Gradiego – skierowana została do żeńskich wspólnot klasztornych. Zawiera pochwałę stanu panieńskiego, nazwanego „skarbem

⁷ Inne formy nazwiska: Basilio Gradi da Ragusa, Basilius de Gradis, Basilius Gradius, Bazyli z Gradu. Danych na temat autora dostarczają m.in. *Schematismus cleri dioecesis Ragusinae pro anno MDCCCLXXI cui adnectitur status dioecesis Marcana-Tribuniensis, Venetiis ex typographia aemiliana*, 1871, s. 15; M. Ziegelbauer, *Historia rei literariae Ordinis Sancti Benedicti, in IV partes distributa. Opus eruditorum votis diu expetitum* [...], Augsburg – Würzburg 1754, s. 217; J.C. Brown, R.C. Davis, *Gender and Society in Renaissance Italy*, London 1998, s. 207.

⁸ Biogram jezuitę przedstawili: F.M. Sobieszczański, *Wysocki Szymon*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 28, Warszawa 1868, s. 81-82; A. Pęski, *Wysocki Szymon*, [w:] *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami*, t. 32, Płock 1913, s. 407-409; L. Grzebień SJ, *Wysocki Szymon*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. H.E. Wyczawski OFM, Warszawa 1983, s. 486-488; A. P. Bieś, *Wysocki Szymon SJ*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 1082.

⁹ Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, Kraków 1939, s. 475-476.

mieszczan niebieskich” (VII, 23)¹⁰; „Syna Bożego [...] łaską osobliwą, zacnym i drogim darem Bożym” (VII, 25) Jemu poświęconym (XV, 81), sprawiającym, że człowiek staje się podobny „nieskazitelnemu” Stwórcy (IV, 11). Dzieło to przedstawia ideał doskonałości zakonnej, przekazuje wskazówki związane z wyborem tego stanu. Zwraca się w nim uwagę na konieczność pielęgnowania cnót i przestrzegania reguł zakonnych; wskazuje na niebezpieczeństwo pokus, które można przezwyciężyć dzięki pomocy Chrystusa.

Materiałową podstawą artykułu jest *Palma panińska* w przekładzie Szymona Wysockiego. Tłumaczenie polskiego jezuitę pozostało wierne wobec oryginału autorstwa Basilia Gradiego, zatem obecne w przekładzie zabiegi retoryczno-perswazyjne przypisać należy autorowi *Trattato della verginita*. Wysocki nie zrezygnował wszelako z literackich narzędzi obrazowania, umożliwiających przybliżenie rzeczywistości sakralnej. Dokonał poprawnego przekładu cytatów i parafraz zamieszczonych we włoskim oryginale. Tak samo jak benedyktyn, powoływał się na Pismo Święte, wypowiedzi Ojców i Doktorów Kościoła oraz ustawodawstwo zakonne.

W niniejszym artykule wykazę, że *Palme panińską* analizować należy jako tekst perswazyjny. Refleksją objęte zostaną uwagi na temat znaczenia funkcji komunikatywnej, opartej na wypowiedziach apelatywnych o charakterze zalecenia, przestrogi lub napomnienia. Rozważania naświetlą, że w przekazie warstwa *inventio* pozostaje w ścisłym związku z *dispositio* oraz *elocutio*. Przybliżone będą zróżnicowane źródła argumentów (*inventio*), które mają powodować zmiany lub umocnienie przekonań w odbiorcach oraz motywować ich do określonych zachowań¹¹. W zakresie *elocutio* zaprezentowane zostaną słowne formy oddziaływania na adresatów, nakłaniające ich do zajęcia wyraźnie sprecyzowanego w przekazie stanowiska i podjęcia określonego działania. Rola szaty słownej tekstów jest więc istotna. Na znaczenie umiejętności wyrażania myśli zwrócił uwagę Arystoteles, akcentując

¹⁰ Wszystkie cytaty według wydania: B. Grady [Gradi], *Palma panińska albo rozprawa o stanie dziewiczym wielce służąca tak pannom, które pragną podobać się oblubienicowi niebieskiemu, jako i wszystkim tym, którzy chcą żyć w czystości i wesela duchownego na służbie Bożej ustawicznie zażywać*, tłum. Sz. Wysocki, druk. W. Gedeliusza, Kalisz 1607. W przytoczonych cytatach cyfra rzymska odsyła do rozdziału, arabska – do strony.

¹¹ Zob. J. Ziomek, *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000, s. 10.

rangę oralności: „Nie wystarczy przecież wiedzieć, co należy mówić, ale trzeba też umieć to w należyty sposób wyrazić, ponieważ od tej właśnie umiejętności w dużym stopniu zależy wrażenie, jakie wywołuje mowa”¹².

2.

W *Palmie panieńskiej* wskazać należy realizacje trzech rodzajów retorycznych (*tria genera dicendi*) – doradczego (*genus deliberativum*), sądowego (*genus iudiciale*) oraz pokazowego (*genus demonstrativum*) – poświadczając zastosowanie *genus mixtum*. Skoro do rodzaju deliberatywnego (*genus deliberativum*) należą wszystkie wypowiedzi perswazyjne odnoszące się do czasu przyszłego, które doradzają lub zachęcają (łac. *suasio*) albo odradzają lub zniechęcają (łac. *dissuasio*) do jakiegoś tematu, sprawy, problemu, omawiany druk w pełni na realizację tego rodzaju wskazuje. Ten rodzaj znajdował zastosowanie w literaturze dydaktyczno-moralizatorskiej, której głównym celem było zachęcanie, odradzanie, przestroga, upominanie czy wzywianie¹³. Do rodzaju deliberatywnego należały dzieła afirmujące jakiś model egzystencji (np. zgodnie z zasadami etyki chrześcijańskiej), zachęcające do pogłębienia życia religijnego. Rodzaj osądający (*genus iudiciale*) obejmował wypowiedzi perswazyjne odnoszące się do czasu przeszłego, które oskarżają (*accusatio*) lub bronią (*defensio*), a także dowodzą, że coś jest prawdziwe lub nieprawdziwe. Rodzaj „demonstratywny” (*genus demonstrativum*) dotyczył wypowiedzi o charakterze perswazyjnym, które związane były z czasem teraźniejszym i zawierały pochwałę (*laus*) albo naganę (*vituperatio*) osób, rzeczy, problemów, wartości¹⁴. Ten rodzaj miał zastosowanie w oratorstwie okolicznościowym (mowy pogrzebowe, patriotyczne, religijne).

W *Palmie panieńskiej* najpełniej widoczna jest realizacja rodzaju doradczego (*genus deliberativum*), występująca w takich typach wypowiedzi, jak:

¹² Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, tłum., wstęp i komentarz H. Podbielski, Warszawa 2008, s. 172 (III, 1). Zob. K. Kaczor-Scheitler, *Perswazja w wybranych medytacjach siedemnastowiecznych z klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu*, Łódź 2016, s. 19.

¹³ Zob. M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998, s. 51-52.

¹⁴ Ibidem, s. 52.

zachęcanie (*suasio*), zniechęcanie (*dissuasio*) czy dowodzenie wartościujące, zawierające argumenty „za” i „przeciw”. Zachęca się w dziele do porzucenia ziemskich wartości i wyboru życia klauzurowego, do pokory, współpracy z łaską, rozważania Bożych tajemnic. Ważną rolę w omawianym druku odgrywa *genus demonstrativum*, nawiązujący do tradycji biblijnej i patrystycznej. *Genus iudiciali* obecny jest zwłaszcza w konkluzjach wyводу¹⁵.

Za istotną funkcję języka *Palmy panińskiej* uznać należy funkcję komunikatywną, zaś za jeden z jej elementów – funkcję perswazyjną¹⁶. Zasadniczym celem tego przekazu jest perswazja, czyli wywieranie wpływu na odbiorców. By jednak była ona skuteczna, powinna być dostosowana do adresata, którego należy nakłonić, przekonać bądź poruszyć¹⁷.

Autor *Trattato della verginita* oraz tłumacz tego tekstu na język polski to duchowni, obdarzeni poczuciem odpowiedzialności za przekaz, który skierowany został do zakonnic oraz do wszystkich pragnących „żyć w czystości i wesela duchownego na służbie Bożej ustawicznie zażywać”. Zarówno Gradi, jak i Wysocki to osoby kompetentne, jawiące się jako „przewodnicy duchowi”, którzy w umiejętny sposób chcą swą wiedzę przekazać odbiorcom. Perswazja jest skuteczna wówczas, gdy adresaci, do których jest kierowana, mają wspólny krąg wartości. Odbiorcami tekstu są mniszki, którym profesja zakonna otworzyła możliwości rozwoju duchowego wpisanego w ich powołanie¹⁸. Mogą nimi być także potencjalni czytelnicy pragnący żyć w czystości.

¹⁵ Zagadnienie trzech rodzajów retorycznych w odniesieniu do norbertańskich tekstów medytacyjnych omawiam w monografii *Perswazja w wybranych medytacjach...*, op. cit., s. 103.

¹⁶ Na aspekt ten w kontekście homiletyki zwróciła uwagę I. Kępka w tekście: *Językowe formy przesłania w polskim kaznodziejstwie od średniowiecza do baroku*, [w:] *Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce*, red. K. Stępnik, M. Rajewski, Lublin 2008, s. 157.

¹⁷ M. Korolko, *Sztuka retoryki...*, op. cit., s. 44.

¹⁸ Aspekt komunikacji (nadawca-odbiorca) w odniesieniu do sformułowanych przez Jerzego Ziomka pięciu warunków skuteczności illokucji omówił M. Godawa: *Tekst wobec osoby. Wybrane retoryczne elementy kierownictwa duchowego w „Fascykule nabożeństwa różnego” Adama Opatowiusza*, [w:] *Misterium et verbum. Duchowość chrześcijańska w literaturze polskiego baroku*, red. J. Machniak,

Ta lektura duchowa ukierunkowana została na adresata nastawionego na słuchanie, a właściwie „nakłanianie ucha serca”, co jest podstawą komunikacji, a także „kluczem do wejścia w nią”¹⁹. W przekazie (w oryginale i tłumaczeniu) zamieszczone są wypowiedzi nacechowane perswazyjnie, które pełnią funkcję zalecenia, pouczenia, rady. Narrator prowadzi pozorną rozmowę ze zbiorowym odbiorcą dzieła. Świadczą o tym zwroty skierowane bezpośrednio do czytelników:

Rozważajcie w sercach waszych szczęście onego mieszkania niebieskiego i osobliwą chwałę pannom mądrym nagotowaną, które lampie panieństwa oleju dobrego i zakonnego obcowania ustawicznie dodawają i Oblubienicowi swemu z weselem duchownym służą. Przemieńcie złą wolą w dobrą i wdzięczną i odrzućcie od siebie taką niechęć, takie wzdychania i tak szkodliwy smutek, a obróćcie sobie w pożytek i w zysk duchowny, żałując za taki grzech i obłądzenie. [...] A z drugiej strony, weselcie się i radujcie się, iż miłościwy Pan raczył was omyć, gdyżście były szpetne i plugawe, a gdyżście były głupie i szalone, dał wam przyść ku sobie, gdyżście były niewdzięczne i niegodne, postawił was w liczbie służebnic i miłych oblubienic swoich i darował wam nieoszacowany skarb, któregoście wy ani szukały, ani znały, i przybrał was w tenże anielski ubiór panieństwa (XXVI, 181).

Patrzcie pilnie, żeby wasze roboty, wyjąwszy te, które ozdobie kościelnej służą, nie były próżne i do pompy świeckiej należące (XXXVII, 267).

Uczyńcie wszelako pilność i staranie około oczyszczenia dusze. Gdzie są myśli; i o czystość serca, gdzie ma mieszkanie miłość (XXIV, 165–166).

Pracuj, prawy, powierzchownie dla siebie, wewnątrz służ mnie. Dla siebie rób rękoma, we mnie myśl i zabaw serce. Ciało niech służy tobie, serce niech służy mnie (XII, 71)²⁰.

M. Godawa, Kraków 2008, s. 104 i n. Zob. K. Kaczor-Scheitler, *Perswazja w wybranych medytacjach...*, op. cit., s. 364-365.

¹⁹ W. Zatorski OSB, *Komunikacja według św. Benedykta*, Tyniec 2013, s. 17.

²⁰ Wszystkie wyróżnienia pochodzą od autorki artykułu.

Wypowiedzi te zawierają zalecenia dotyczące sposobów wewnętrznego doskonalenia się, które umożliwiają zbliżenie się do Boga i osiągnięcie żywota wiecznego; uświadamiają wymowę profesji oraz służby Bogu. Ważną kwestią poruszoną w dziele jest uzmysłowienie pobożnemu chrześcijaninowi, że „szczęście onego mieszkania niebieskiego” jest celem, do którego on zmierza. Natomiast doczesny żywot jest tylko krótką chwilą w stosunku do wieczności. Duchowny poucza, że trzeba już tutaj, na ziemi, wszystkie myśli skierować do nieba. Przypomina zarazem, odwołując się do ziemskich doświadczeń, że w drodze do wiecznej ojczyzny należy na tym świecie zostawić godności świeckie i bogactwa. Przepustką do nieba są natomiast dobre uczynki, czyste serce i służba Bogu.

Występujące w omawianym dziele formy apostofoiczne naświetlają dotkliwe konsekwencje przewinień, a tym samym służą odwiedzeniu człowieka od pokus:

Nie chcecie być pająkowi podobne, gdyż on wszelką rzecz, którą bierze, w wiąd obraca, ale pszczele, która miód czyni ze wszystkiego. [...] Patrzcie tylko na zamknięcie klasztorne, a nie pamiętacie, żeście podobno w cięższym na świecie były (XXIV, 163-164).

Wszystkie wypowiedzi nacechowane są perswazyjnie. Pojawiają się w nich elementy rodzaju deliberatywnego. Zachęca się w nich bądź zniechęca do wykładanej sprawy, doradza lub odradza podjęcie decyzji. Dążność nadawcy do wpływania na postawę odbiorcy przejawia się w tekście w rozmaity sposób. Liczne fragmenty zawierają intencję wartościowania. Kierowany do adresata dyskurs nastawiony jest na nakłanianie go do przyjęcia preferowanych w dziele zachowań. Argumentacja aksjologiczna wymaga od adresata opowiedzenia się po stronie określonych wartości.

Zastosowane w *Palmie panińskiej* formy pobudzają do konkretnych działań służących pogłębianiu życia religijnego, a tym samym doskonaleniu sfery duchowej człowieka:

Gorętszy w miłości Bożej, większą chwałę mieć będą. Podobieństwo tych, co wodę biorą ze źródła. Kto z większym statkiem przychodzi, więcej wody odnosi (XVI, 91).

[...] a żeby się oblubienicowi niebieskiemu tym przyjemniejsze stać mogły, jest święta, doskonała, wdzięczna Bogu i godna wszelakiej chwały i korony. A tym jest lepsza i doskonalsza, im jest trudniejsza i pracowitsza. [...] Uczynek im trudniejszy, tym płatniejszy (VIII, 29).

Ta jest szczyra i prawdziwa nauka Kościoła Powszechnego, i prosta a ubita droga, przez którą kto idzie, pobłądzić nie może. A jeśli się wam zda ciasna, trudna i ostra, wspomnicieź sobie, iż gdzie jest większa praca, tam też większa będzie zapłata (XXIX, 206).

Perswazja w wybranych fragmentach osiąga skuteczność dzięki konstrukcjom gnomicznym, repetycji oraz antytezom etycznym. Wykorzystana antyteza („więcej” w opozycji do „mniej”) służy uwypukleniu normy etycznej. Trud i pracowitość zostaną nagrodzone. Powtarzanie myśli ma istotny walor perswazyjny chociażby z tego względu, że umożliwia odbiorcy utrwalenie w pamięci przesłania, jakie niesie tekst. Wielokrotnie akcentowana potrzeba pracy, która im trudniejsza, tym większe wyda owoce, to idea zaczerpnięta z Pisma Świętego oraz tradycji monastycznej. To również odniesienie do przysłowia („Jaka praca, taka płaca”)²¹, podkreślającego wartość podjętego trudu, który zostanie wynagrodzony. *Ora et labora*, jako dewiza św. Benedykta, była streszczeniem postawy zakonnika wobec Boga i świata. Osobliwą cechą pracy benedyktyńskiej jest porozumienie z Bogiem jako pracodawcą. To trud podjęty jako służba Bogu i ludziom. Benedyktyni uwydatniali aspekt godności pracy oparty na tym, że jej dawcą i nagrodą jest sam Bóg.

3.

Podstawowym celem każdej wypowiedzi retorycznej jest perswazja osiągnięta przez odpowiednią argumentację. Przestrzeń inwencyjna w *Palmie panieńskiej* obejmuje zróżnicowane źródła argumentów. Kluczowym narzędziem perswazji jest powoływanie się na argument z autorytetu, czyli

²¹ Zob. S. Rysiński, *Przypowieści polskie przez Salomona Rysińskiego zebrane*, Kraków 1629; S. Adalberg, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa 1889-1894.

na poglądy osób o znaczących dokonaniach²². Biblia oraz tradycja to fundamentalne źródła, *loci theologici*, czyli miejsca, „z których wyrasta argumentacja właściwa dla teologii i w których tkwią dane istotne dla poznania teologicznego”²³. Konstytutywny autorytet moralny zarówno dla autora, jak i tłumacza stanowiło Pismo Święte, będące źródłem wszelkiej mądrości, pouczeń i wskazówek. Skuteczną formą oddziaływania na odbiorcę okazała się także argumentacja czerpana z pism Ojców Kościoła oraz pisarzy starożytności chrześcijańskiej. Ważnym źródłem argumentów było również ustawodawstwo zakonne.

W *Trattato della verginita*, tak jak w *Palmie panińskiej*, zamieszczona jest pochwała cnoty czystości, wsparta argumentacją biblijną oraz patrystyczną. Wyeksponowani „inicjatorzy” stanu panińskiego, Chrystus i Maryja, są osobami, którym należy się szczególna cześć: „Stan paniński jest stan anielski, niewiele tych, co go znają. Pan Chrystus w sobie i w Matce swojej poświęcił go” (XVIII, 113). Wskazaną rangę paniństwa łączy się z ustanowieniem go przez Chrystusa i poświęceniem Bogu. Podkreśla się zarazem, że sam Chrystus był fundatorem i dał początek stanowi panińskiemu oraz „anielskiemu życia sposobowi” (VII, 20). Argumentami potwierdzającymi tę tezę są realne zdarzenia: narodzenie Odkupiciela przez pannę; Jego chrzest przyjęty od panny (to znaczy osoby czystej), czyli Jana Chrzcziciela; obranie panny, czyli Jana Apostoła, za swojego zwolennika; przekazanie go Maryi za syna i Jej jemu za matkę, a także przyjęcie go za „miłego brata”. Chrystus powinien więc stać się dla człowieka wzorem godnym naśladowania („pożyteczna i przystojna rzecz jest mnie naśladować i czyniąc się mi podobni, zachować się zgoła w czystości i w paniństwie”; VII, 22), a samo paniństwo

²² Na temat „argumentu z autorytetu” zob. m.in.: B. Marcińczyk, *Autorytet osobowy: geneza i funkcje regulacyjne*, Katowice 1991; K. Szymanek, *Sztuka argumentacji*, Warszawa 2001; B. Bogolebska, *Autorytet jako argumentacja topiczna w podręcznikach twórczego pisarstwa*, s. 39-45; a także wybrane teksty z tomu *Autorytety i normy. Materiały z konferencji 13-15 maja 2002 r.*, red. D. Kowalska, Łódź 2003; M. Czajkowski, *Autorytet według Biblii* (s. 93-102), J. Słomka, *Autorytet Soboru. Rola autorytetu w poszukiwaniach teologicznych: św. Atanazy i św. Grzegorz z Nazjanzu* (s. 391-400), M. Starowiejski, *Autorytet Ojców Kościoła* (s. 419-430).

²³ J. Szymik, *Topika teologiczna wczoraj i dziś*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1990-1991, t. 23-24, s. 161.

uczynić powinno panny podobne Chrystusowi. Ten bowiem „będąc sam panną, słusznie bardziej panny miłuje” (XLI, 295).

Gradi w *Trattato della verginita* za wzór stanu panieńskiego uznał Maryję, pierwszą osobę, która swe panieństwo ofiarowała Bogu i wzmocniła ślubem (XV, 81), a „w błogosławieństwie wszystkie inne białogłowy przewyższa” (XV, 83). To ona powinna być dla zakonnic najdoskonalszym przykładem, „zwierciadłem i kształtem wszystkim pannom, tak panieństwa, jako i wszelkiej doskonałości i cnoty” (XV, 84).

Czystość jest cnotą najbardziej zbliżającą człowieka do Boga, zaś jej brak zamyka drogę do Królestwa Niebieskiego. Prawdziwa czystość pochodzi z serca (IV, 11), o czym pisał Mateusz Ewangelista (Mt 5,8), dlatego wartościowaniu w zakresie czystości podlegają również myśli i pragnienia. W *Palmie panieńskiej* czytamy, że wszystkie panny, które „świeckie i cielesne rozkoszy od siebie odcięły” (XX, 138), i są „wolne od smrodu innych grzechów śmiertelnych” (XVI, 94), zobowiązały się w zakonie do zachowania panieństwa. Panny te, mając mocne postanowienie trwać zawsze w panieństwie, nazwane zostaną świętymi i ozdobione będą koroną chwały, bowiem: „Skarby nieoszacowane są zgotowane tym, co wiarę Oblubienicowi Niebieskiemu trzymają” (XXIII, 258). Wywód poświęcony cnotce czystości, która jest „skarbem” i „perłą drogą”, uargumentowany został odniesieniami do Biblii:

Ten skarb nosimy (mówi apostoł św.) [2 Kor 4] w statkach glinianych, przeto potrzeba nam być barzo czujnymi i ostrożnymi, żeby dla afektu ku rzeczom cielesnym, ziemskim i podłym statek nie upadł na ziemię i nie rozbił się [...]. Abowiem czystość jest skarb, który jeśli nie jest zakryty i dobrze zamknięty, zwabi złodzieje [...]. Ten jest on skarb i ona perła droga, która jest w roli zakonnej i klasztornej zakryta (XXVII, 271–272).

W *Trattato della verginita* ważną rolę odgrywa argumentacja czerpana z pism Ojców Kościoła i pisarzy starożytności chrześcijańskiej. Nauczanie Ojców Kościoła jest więc kolejnym źródłem, „miejszem teologicznym”, z którego autor przejmuje argumenty do przedłożenia swoich nauk. Do najczęściej przywoływanych przez niego autorytetów należą święci: Ambroży, Augustyn, Bazyli, Bernat, Hieronim i Jan Chryzostom. Oto kilka tego typu odniesień:

Augustyn św., mówiąc o panieństwie: „Patrz pilno, prawi, abyś przez poządlliwość i kochanie, które w jednym mgnieniu oka przemija, nie straciła rzeczy takiej, której nikt więcej pozyskać nie może” (XII, 64).

A św. Bazyli mówi: „Nade wszystko potrzeba, żeby panna myśli swoje czyste i niepokalane od wszelkiego błota i plugastwa z pilnością strzegła. Abowiem gdy będzie dusza czysta, ciało też krom zmaży się zachowa” (XII, 61).

A św. Bazyli: „Jeśli, prawi, ten skarb panieństwa utracisz, już go nigdy więcej niepozyszczesz” [...]. Toż też potwierdza św. Ambroży i św. Jan Chryzostom. Tak tedy widzimy, z tych słów tych św. św. doktorów, którzy są filarami Kościoła Bożego, iż kto raz utraci panieństwo, przez żadną pokutę nie może przyść do naprawy onego, także ani chwały, ani korony jego. [...] panieństwo raz utracone, już więcej nie może być ratowane (XVI, 88–89).

Św. Bernat [mówi – przyp. K. K.-S.]: „Panieństwo z pokorą drogi kamień we złoto oprawiony” (XVII, 104).

Nie jest to tedy dziw, co czytamy o wielu świętych, którzy się w panieństwie zachowali, iż częstokroć je nawiedzali i one cieszyli aniołowie, i inni duchowie niebiescy, ponieważ oni z ziemie niebo uczynieli, [...] gdyż (jako mówi Hieronim św.) panny są aniołowie ziemscy, a ich sam stan i obyczaj życia, jest podobny życiu anielskiemu (V, 17).

Wskazani pisarze z pierwszych wieków chrześcijaństwa to wiarygodni świadkowie nauki pierwotnego Kościoła. Ich jednomyślność w odniesieniu do jakiejś prawdy wiary dowodzi, że jest ona na pewno objawiona przez Boga. Nawiązania w dziele do myśli patrystycznej z pewnością mają cel pragmatyczny – przekonać odbiorcę do porzucenia świata i zachęcić go do życia w czystości, która jest drogą do zbawienia.

Żywoć klasztorny nakazuje rezygnację z wolności na rzecz posłuszeństwa, czystości i ubóstwa. Jego zaletą jest to, że odwodzi od doczesnych przyjemności, zaś przybliża do sfery *sacrum*. Akcentowaną w *Palmie panińskiej* rangę ślubów wyznaczało ustawodawstwo zakonne, poświadczające charakter duchowości wspólnoty i kontrolujące stopień przygotowywania do profesji. Dowiadujemy się zatem z przekazu, że „wszystkie trzy śluby zakonne jednako

obowiązują” (XXVII, 189), a wstąpienie do klasztoru skłania do życia według podjętych zobowiązań oraz ciągłego doskonalenia się w miłości Boga:

[...] kto raz wnidzie przez tę fortę, już staje się winnem zachowania wszystkich rzeczy onego zakonu. Tak też Kościół św. jawnie wyświadcza każdemu: kto raz uczyni professyją, a przez nią stanie się członkiem zakonu jakiego aprobowanego, że jest powinien zachować trzy śluby, w których istota każdej Reguły i zakonu zależy (XXVIII, 190–191).

Osiągnięcie panieństwa możliwe jest dzięki działaniu Bożej łaski, zaś wzmocnione zostaje ślubem oraz mocnym postanowieniem: „Przeto prawdziwe panieństwo [...] w mocnym postanowieniu zależy, osobliwie jeśli ono jest zmocnione ślubem” (XV, 80).

Przytoczona w *Palmie panieńskiej* argumentacja (odniesienia do Biblii, pism Ojców Kościoła i pisarzy starożytności chrześcijańskiej, a także ustawodawstwa zakonnego) służyła pozyskaniu zwolenników idei *contemptus mundi* i pokierowaniu czytelnikiem. Wskazywała na obszar tradycji, do której odwoływali się autor oryginału i jego tłumacz, oraz na zależność od autorytetów; potwierdzała obowiązujące źródła argumentów.

4.

Odnosząc się do odbiorcy, nadawca liczył na przyjęcie zalecanych przez siebie wartości. Oprócz zachęty do wzgardy świeckimi marnościami, które są przeszkodą w drodze do zbawienia, wskazywał cechy, jakie powinna wypracować w sobie osoba zakonna:

[...] panna nie ma być nigdy próżnująca [...] ani jej zabawy mają być tylko około robót ręcznych i modlitwy ustnej, ale w tym ćwiczeniu osobliwie, które własne jest anielskie [...], w rozmyślaniu rzeczy Boskich i w modlitwie wewnętrznej [...], umysł jej ma być zawsze zabawiony w świętym jakim ćwiczeniu, ażeby nie myślała o próżnościach ani o rzeczach przemijających [...], ale o rzeczach Pana niebieskiego (XIII, 69–70).

Panna myśli o rzeczach Pańskich, aby była święta na ciele i w duchu (XIII, 72).

W samym rozmyślaniu o Nim i miłości słodnieje jej wszystko. [...] Panna w Bogu samym słodkość i myśl ma (XIV, 74).

Potrzeba też nadto, żeby panna prawdziwa była prędką do posłuszeństwa, do miłości i do wszelkiej innej sprawy dobrej, ochotna i pilna ma być miłośnica ubóstwa i prostoty; niech ucieka przed ochędostwem ciała, a o wewnętrznej dusze swej niech wszystkie pilność swoją kładzie (XVII, 101–102).

Gradi – a za nim Wysocki – odwołując człowieka od „marności świata i próżności jego” i nakłaniając do wyboru życia konsekrowanego, wyeksponował najważniejszy aspekt jednostki ludzkiej – możliwość osiągnięcia żywota wiecznego, dzięki któremu doświadczyc można bezpośredniego obcowania z Bogiem. Piękno owej przestrzeni, „duchowa rozkosz” osób zakonnych i wewnętrzny spokój, wynikające z osiągnięcia żywota wiecznego, zaprezentowane zostały za pomocą metaforycznego obrazowania (sfera *elocutio*) i odniesień do Objawienia św. Jana:

Kto może przyjąć i umiłować panieństwo, w nadzieję łaski mojej, niech go ochotnie przymie, abowiem na tym świecie będzie bardziej ułacniony i chybki, mnie podobniejszy i miłszy, a na onym szczęśliwszy i błogosławieńszy (VIII, 31).

O, jako fortunne i nader szczęśliwe będą te panny, które w społeczności i w towarzystwie tych przedniejszych niebieskich kantorzyшек będą policzone (XLIV, 318).

Będą śpiewać i tym się bez przestanku bawić, imię i chwałę Barankową wychwalając, a przeobfitą pociechę i niewypowiedzianą rozkosz i kochanie, które czuć będą w tym śpiewaniu, [...] i tak zawsze będą wykrzykać i będą pełni radości i wesela, które nigdy smaku i słodkości nie utraci. Abowiem szczęście i chwała błogosławionych nigdy nie zwietrzeje, ale ten smak i uciechę, którą miała na początku, zawsze bez końca w niej trwać będzie (XLIV, 319).

Panny będą mieć w niebie pewną jakąś zapłatę i nad inne prerogatywę, i będą śpiewać w niebieskiej chwale (XLIV, 320).

Wykorzystana w dziele ekspresyjność osiągnięta została dzięki poetyckiemu obrazowaniu. Za jego pośrednictwem wyrazić można było to, co trudne do zwerbalizowania, jednocześnie silnie oddziałując na wyobraźnię i emocjonalne zaangażowanie odbiorców. Opisy rajy oraz radości panien

przebywających w tej krainie stanowią technikę perswazyjną nadawcy, który nakłania odbiorcę do wcielania w życie zalecanych wartości. To stosowne „ubranie rzeczy w słowa” służy zachęceniu człowieka do realizacji głównej idei dzieła – życia w świętości, do której najskuteczniej prowadzi panieństwo.

5.

Przedstawione w *Palmie panieńskiej* wartości i poglądy odzwierciedlały kulturę duchową i umysłową XVII wieku, propagującą model doskonałości zakonnej, a także uznającą świętość za wzór do naśladowania. W tekście tym, zalecającym odbiorcy określone postawy i zachowania, podjęte zostało zagadnienie trzech sfer: inwencyjnej, dyspozycyjnej oraz elokucyjnej, które stanowią o perswazyjności omawianego przekazu. Wskazane źródła argumentów ujawniały u autora potrzebę posługiwania się autorytetami w celach perswazyjnych. Służyły wzmocnieniu jego wypowiedzi i pomagały mu w osiągnięciu zamierzonego celu – miały bowiem przekonać odbiorców do zaprezentowanych w dziele idei.

Bibliografia

- Samuel Adalberg, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Drukarnia Emila Skińskiego, Warszawa 1889-1894.
- Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, tłum., wstęp i komentarz H. Podbielski, PWN, Warszawa 2008.
- Arystoteles, *Retoryka*, [w:] idem, *Retoryka. Poetyka*, tłum., wstęp i komentarz H. Podbielski, PWN, Warszawa 1988.
- Św. Augustyn, *De doctrina christiana. O nauce chrześcijańskiej. Tekst łacińsko-polski*, tłum., wstęp i komentarz J. Sulowski, Pax, Warszawa 1989.
- Maria Barłowska, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII-XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2010.
- Andrzej Paweł Bieś, *Wysocki Szymon SJ*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 20, TN KUL, Lublin 2014.
- Barbara Bogołębska, *Autorytet jako argumentacja topiczna w podręcznikach twórczego pisarstwa, Autorytety i normy. Materiały z konferencji 13-15 maja 2002 r.*, red. D. Kowalska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2003.
- Judith C. Brown, Robert C. Davis, *Gender and Society in Renaissance Italy*, Longman, London 1998.

- Kenneth Burke, *Tradycyjne zasady retoryki*, tłum. K. Biskupski, [w:] *Retoryka. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*, red. M. Skwara, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2008.
- Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki, *Kompendium retoryczne*, wstęp i oprac. J. Nowaszczuk i M. Skwara, tłum. J. Nowaszczuk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009.
- Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 33, PAU, Kraków 1939.
- Marcin Godawa: *Tekst wobec osoby. Wybrane retoryczne elementy kierownictwa duchowego w „Fascykule nabożeństwa różnego” Adama Opatowiusza*, [w:] *Misterium et verbum. Duchowość chrześcijańska w literaturze polskiego baroku*, red. J. Machniak, M. Godawa, Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2008.
- Brasilio Grady [Gradi], *Palma panieńska albo rozprawa o stanie dziewiczym wielce służąca tak pannom, które pragną podobać się oblubienicowi niebieskiemu, jako i wszystkim tym, którzy chcą żyć w czystości i wesela duchownego na służbie Bożej ustawicznie zażywać*, tłum. Szymon Wysocki, druk. W. Gedeliusza, Kalisz 1607.
- Ludwik Grzebień SJ, *Wysocki Szymon*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. H. E. Wyczawski OFM, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1983.
- Katarzyna Kaczor-Scheitler, *Perswazja w wybranych medytacjach siedemnastowiecznych z klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2016.
- Izabela Kępka, *Językowe formy przesłania w polskim kaznodziejstwie od średniowiecza do baroku*, [w:] *Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce*, red. K. Stępnik, M. Rajewski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.
- Joachim Knappe, *Persuasion*, [w:] *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, t. 6, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2003.
- Mirosław Korolko, *Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, TN KUL, Lublin 1993.
- Mirosław Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998.
- Heinrich Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum., oprac. i wstęp A. Gorzkowski, HOMINI, Bydgoszcz 2002.

- Jakub Zdzisław Lichański, *Retoryka: od średniowiecza do baroku: teoria i praktyka*, PWN, Warszawa 1992.
- Jakub Zdzisław Lichański, *Retoryka w Polsce: studia o historii, nauczaniu i teorii w czasach I Rzeczypospolitej*, DiG, Warszawa 2003.
- Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Ossolineum, Wrocław 1992.
- Krystyna Płachcińska, *Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556–1564*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2004.
- Bożena Marcińczyk, *Autorytet osobowy: geneza i funkcje regulacyjne*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1991.
- Adam Peński, *Wysocki Szymon*, [w:] *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami*, t. 32, wyd. Franciszek Czerwiński, Płock 1913.
- Salomon Rysiński, *Przypowieści polskie przez Salomona Rysińskiego zebrane*, nakładem Jakóba Wirowskiego Bibliopoli Lubelskiego, Kraków 1629.
- Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999.
- Franciszek Maksymilian Sobieszczański, *Wysocki Szymon*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 28, wyd. Samuel Orgelbrand, Warszawa 1868.
- Krzysztof Szymanek, *Sztuka argumentacji*, PWN, Warszawa 2001.
- Jerzy Szymik, *Topika teologiczna wczoraj i dziś*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1990-1991, t. 23-24.
- Eugenija Ulčinaité, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Ossolineum, Wrocław 1984.
- Włodzimierz Zatorski OSB, *Komunikacja według św. Benedykta*, Wydawnictwo Tyniec, Kraków 2013.
- Magnoald Ziegelbauer, *Historia rei literariae Ordinis Sancti Benedicti, in IV partes distributa. Opus eruditorum votis diu expetitum*, M. Veith, Augsburg – Würzburg 1754.
- Jerzy Ziomek, *Retoryka opisowa*, Ossolineum, Wrocław 2000.

Realization of a Persuasive Function in *Palma panińska* [Treatise on Virginity] by a Benedictine Monk, Basilio Gradi, as Translated by a Jesuit, Szymon Wysocki

The material basis of the article is *Palma panińska albo rozprawa o stanie dziewiczym* [Virginal Palm or a Treatise on the Virginal State] (Kalisz 1607) as translated by Szymon Wysocki, who faithfully rendered into Polish an Italian work *Trattato della verginita e dello stato verginale* (Rome 1584) by Basilio Gradi. The article demonstrates that the translation should be associated with the rhetorical culture of the society of the time and analysed as a persuasive text. The paper clarifies that the *inventio* layer of the work remains in a close connection with *dispositio* and *elocutio*. It offers an insight into diversified sources of arguments (references to the biblical tradition, patristic tradition and monastic legislation) as a form of persuasion (*inventio*), which are supposed to cause changes or reinforce beliefs in the public and motivate them to behave in a specific way. In the range of *elocutio* the verbal forms of affecting the public are presented, which impel them to take a clearly specified position (in terms of message) and to undertake a specific action. The reflection includes also the remarks about the significance of a communicative function based on appeal-like statements of a recommendatory, warning or admonitory nature.

Keywords: *Treatise on Virginity*, Basilio Gradi, Szymon Wysocki, persuasion, rhetoric